

ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ І РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ

ІМПЛІЦИТНА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ОПТИМІЗМУ У СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ: ДОСВІД ЕМПІРИЧНОЇ РЕКОНСТРУКЦІЇ

О. В. Петрунко, О. Р. Рафіков, м. Київ

Проаналізовано уявлення про соціальний оптимізм: ті, що описуються в науковій літературі (де ці уявлення є результатом наукової рефлексії), і ті, що існують у свідомості студентської молоді (де вони є наслідком стихійного формування на основі соціального досвіду і представлені як маловпорядковані, суб'єктивні семантичні простори опису соціального оптимізму). Запропоновано феномен соціального оптимізму розглядати як імпліцитний ментальний конструкт індивідуальної і масової свідомості (імпліцитну його модель), що впорядковує уявлення людей, у цьому випадку – студентів, про соціальний світ та визначає ставлення до світу і себе в ньому. Описано реконструйовану в емпіричний спосіб імпліцитну модель соціального оптимізму, що існує у свідомості студентів. Визначено шість змістових осей цієї моделі: особистісна сила, соціальна мобільність, позитивне мислення, висока самооцінка, відкритість і довіра до світу, стресостійкість та адаптивність. Зроблено припущення, що така модель може слугувати для прогнозування соціальної поведінки студентів та розроблення системи соціально-психологічних впливів, спрямованих на формування в них реального соціального оптимізму замість його квазі- та хибних замінників.

Ключові слова: соціальний оптимізм, семантичний простір опису соціального оптимізму, методи емпіричної реконструкції, імпліцитна модель соціального оптимізму.

Проблема. У будь-яких, а надто кризових, суспільствах на порядку денному природно постають питання щодо пошуку ресурсів, які об'єднували б ці суспільства і давали б їм сили не тільки виживати, а й зміцнюватися і розвиватися. А тому дослідження відповідних ресурсних соціально-психологічних феноменів є надзвичайно актуальними, і актуальність таких досліджень зростає через притаманну суспільству розмаїтість цінностей, соціокультурних практик, уявлень про справедливість і щастя, спільне минуле і спільне майбутнє країни тощо. І одним з таких

ресурсних феноменів є соціальний оптимізм. Щодо цього питання існує високий ступінь згоди як у науковому середовищі, так і серед пересічних громадян, особливо якщо вони вважають себе “соціальними оптимістами”.

Як нині прийнято вважати, соціальний оптимізм є системною ознакою світогляду людей, соціальних груп і спільнот, що значною мірою впливає на зміст і якість суспільного буття й соціального співбуття, визначає міру соціальної активності їх суб’єктів, вибір ними способів взаємодії із соціальним оточенням, визначення свого місця там і ставлення до цього всього. Соціальний оптимізм репрезентований в індивідуальній і груповій свідомості його носіїв певними, добре впізнаваними іншими учасниками соціальної взаємодії, наборами уявлень про світ, близьке й віддалене соціальне оточення, минуле, нинішнє і майбутнє, доцільні способи поведінки тощо, і все це становить спільний базис для порозуміння й консолідації. Крім того, соціальний оптимізм, заснований на цих спільних уявленнях, є одним з внутрішніх ресурсів людини, який гарантує їй відчуття здоров’я, щастя і причетності, відкритість до змін, здатність без страху поринати у вир життя, нових знань і технологій, а також зміцнює її адаптаційні можливості.

Тому дослідження змісту і якості уявлень про соціальний оптимізм, способу їх організації у свідомості людей (наразі – студентів) у впорядковані ментальні моделі та прогностичних можливостей цих моделей є велими актуальним для соціально-психологічної науки і практики. І, власне, саме це становить *мету і завдання цієї статті*.

Соціальний оптимізм – один із тих найвідоміших людству феноменів (як і демократія, мораль, толерантність тощо), що є добре упізнаваними і широкоживаними, проте мало хто (якщо спеціально не ставиться завдання здійснити науковий аналіз) осмислює їх глибину і сутність. Стикаючись із цими феноменами, кожний розпізнає за знайомими вербальними оболонками щось своє, а ефект дежавю, який при цьому виникає, аж ніяк не сприяє глибшому їх розумінню. А в разі “штучної” активації роздумів на цю тему (у процесі анкетувань, фокусованих інтерв’ю, інтерактивних, рефлексивних чи психосемантичних досліджень тощо) респонденти або “заходять у глухий кут” (усвідомлюючи, що їм бракує належних знань і навичок рефлексування), або ж виявляють щирий “наївний реалізм” (коли дізнаються, що не всі думають так, як вони).

Аналіз поняття “оптимізм” сягає доби античності і є “наскрізним” у часі та ключовим у працях Арістотеля, Г. Лейбніца, М. Гайдеггера й багатьох інших мислителів часів докласичної, класичної й посткласичної науки. Усі роздуми щодо оптимізму явно чи імпліцитно вказували на його соціальну природу, зв’язок із соціальними реаліями, проте одними з пер-

ших почали застосовувати поняття “соціальний оптимізм” у 1990-х роках російські соціологи Л. Є. Кесельман, М. Г. Мацкевич, В. Б. Звонівський, які послуговувалися ним як системним індикатором очікувань населення та його позитивних сподівань на покращення соціальної ситуації та благоустрою в країні [4; 8].

Слід зазначити, що оптимізм – як соціальний феномен – у нашій країні і в країнах близького зарубіжжя досліджували переважно соціологи в рамках моніторингів соціального самопочуття населення. В Україні такі моніторинги здійснювали, зокрема, Інститут соціології НАН України, Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), фонд “Демократичні ініціативи”, міжнародна дослідницька організація “Research & Branding Group” тощо під керівництвом знаних учених Н. В. Паніної, Є. І. Головахи, А. П. Горбачика, А. В. Єрмолаєва. Є. Е. Копатька й ін. [5–7]. Соціологи традиційно пов’язують соціальний оптимізм і соціальне самопочуття, розглядаючи їх у ретроспективі, форматі “тут і тепер” та в перспективі, застосовуючи при цьому такі критерії, як: 1) задоволеність життям; 2) уявлення про майбутнє; 3) відчуття щастя; 4) ставлення до еміграції та деякі інші. Акцент на оптимізмі як складовій частині соціального самопочуття робить, зокрема, М. О. Мерімеріна, яка зазначає, що у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях поширена практика розглядати соціальний оптимізм (social optimism) разом із такими показниками, як суб’єктивне благополуччя (subjective well-being), відчуття щастя (Sensation of happiness), задоволеність життям (life satisfaction) [9]. За даними соціологічних опитувань кожного разу вираховуються індекси за щойно переліченими показниками. За цими показниками, зокрема за даними всеукраїнських моніторингів, населенню України властивий досить низький рівень соціального оптимізму, що, на думку Є. Е. Копатька, пояснюється: 1) незадоволенням людей своїм соціально-економічним становищем; 2) зневірою, небаченням перспектив для позитивних змін; 3) несхваленням перспектив розвитку своєї країни [5; 6].

Нині уявлення про показники соціального оптимізму, сформульовані Л. Є. Кесельманом, М. Г. Мацкевичем, Н. В. Паніною, Є. І. Головахою та іншими [2; 4; 5; 8], поділяє більшість соціологів, які розглядають цей феномен як загальну тенденцію до сприйняття соціальної дійсності і вважають базовими індикаторами соціального оптимізму: задоволення наявною соціальною ситуацією (роботою, сім’єю, дозволяям, способом життя, економічними статками, діями і рішеннями керівництва, влади тощо); високу суб’єктивну оцінку власного благополуччя; підтримку стратегії розвитку своєї країни та бачення перспектив самореалізації в ній; усвідомлення себе суб’єктом позитивних соціальних змін тощо. Як зазначає Т. М. Духіна, соціологи розглядають соціальний оптимізм як “колективний” феномен, заснований на спільному сприйнятті світу, спі-

льних настроях, спільній оцінці соціальної ситуації, спільному функціонуванню в соціумі з метою реалізації особистого, професійного, соціокультурного потенціалу країни і кожної людини [3].

Варто визнати, що соціологи досягли значних успіхів у розробленні проблематики соціального оптимізму й операціоналізації цього феномена. І хоч розроблений ними дослідницький інструментарій інколи наражається на критику з боку соціальних психологів, сформульована соціологами концепція соціального оптимізму є цілком придатною для дослідження цього феномена, у тому числі й у предметному полі соціальної психології.

Разом із цим слід визнати, що станом на сьогодні поняття “соціальний оптимізм” ще недостатньо увиразнене в науковому дискурсі соціальної психології. І, як показують експертні опитування та докладний аналіз фахової літератури, наукові уявлення, на яких це поняття мало б ґрунтуватися, є надзвичайно розмаїтими й неузгодженими і за глибиною змісту й стрункністю концепцій мало що продуктивніші за розроблені соціологами.

Серед наукових праць з тематики соціального оптимізму, що виїшли за кілька останніх десятиліть, варто насамперед відзначити праці зарубіжних учених, серед яких Ч. Карвер, К. Петерсон, М. Селігман, Л. Тайгер, М. Шевер, Ш. Х. Боташева, К. К. Муздибаєв, В. І. Синютін, Д. О. Цирінг, Р. І. Юнацкевич та ін.). Не всі ці автори вживають поняття “соціальний оптимізм” (дехто обмежується терміном “оптимізм”), проте практично всі вони – явно чи імпліцитно – визнають соціальну природу, соціальний зміст, соціальний контекст і соціальні функції цього феномена та його роль у прогресивному розвитку й поліпшенні якості життя соціумів [12]. Завдяки представникам західної соціальної психології у фаховій психологічній літературі усталилися два основні підходи в дослідженні соціального оптимізму: 1) диспозиційний (Ч. Карвер, М. Шейер), в основі якого лежить ідея, що оптимізм і відповідна поведінка людей ґрунтуються на певних – позитивних чи негативних – очікуваннях (диспозиціях), і, згідно із цим підходом, оптимістами є особи, які мають переважно позитивні очікування щодо майбутнього; 2) атрибутивний (М. Селігман, К. Петерсон), згідно з яким оптимізм – це ознака атрибутивного стилю особистості, що визначає характер (позитивний чи негативний) інтерпретації подій, поведінки людей, їхніх успіхів і невдач тощо, і, відповідно, для оптимістів характерна переважно позитивна атрибуція й орієнтація на успіх, а не на уникання невдач.

М. Селігман розуміє під соціальним оптимізмом систему поглядів, знань, ідей, ставлень, атрибутцій і переконань щодо світу [13] і припускає, що оптимізм – це система переконань, за допомогою яких індивідуальні і колективні суб'єкти пояснюють будь-які події соціального життя.

Ш. Х. Боташева розглядає оптимізм як світоглядну позицію, яка характеризується позитивним сприйняттям світу, його безумовним прийняттям, активним залученням до взаємодії з ним, надією на краще і вірою в краще майбутнє й гарні перспективи розвитку своєї країни, у можливість реалізувати в цьому майбутті свій особистий і професійний потенціал тощо [1]. У такому розумінні соціальний оптимізм – це інтегральна, надособистісна якість особистості, яка відображає стійкість її життєвої позиції та її самопочуття залежно від умов життєзабезпечення в конкретному суспільстві та можливостей для професійної і творчої самореалізації [там само].

На думку К. К. Муздибаєва, соціальний оптимізм є важливою тенденцією до позитивних соціальних змін; на відміну від песимізму, цей феномен позитивно корелює із суспільним розвитком, соціальною стабільністю, якістю життя тощо. Дослідник вважає, що соціальний оптимізм у різні періоди історії становить опозицію песимізму і, як тенденція, корелює зі стабілізацією соціальної ситуації і зростанням якості життя людей, тоді як “песимізм зазвичай домінує за часів перманентних соціальних катаклізмів, тривалих економічних криз, війн тощо” [10].

На думку Р. І. Юнацкевича, соціальний оптимізм – це певний духовний стан людини, що виявляється як позитивне сприйняття нею дійсності, впевненість у власних силах і можливостях, у тому числі і щодо покращення соціального життя, усвідомлення своєї належності до суспільно значущої сили як запоруки вирішення важливих і масштабних соціальних завдань [16]. Інші дослідники, зокрема й Д. О. Цирінг, відмічають ціннісний аспект соціального оптимізму, що відбиває сприймання й осмислення світу з позиції наявності в ньому справедливого і несправедливого, добра і зла, щастя і лиха тощо [15].

У предметному просторі вітчизняної соціальної психології дослідження соціального оптимізму розпочалися порівняно недавно, проте окремі праці, присвячені цьому феномену, нині вже опрелюднені (О. А. Сичов, Є. П. Ільїн, М. Й. Варій, Д. В. Позняк, Г. В. Сергійчук, А. М. Терещенко та ін.). Одною з найцікавіших і найперспективніших, на наш погляд, є запропонована вітчизняними дослідниками ідея соціального оптимізму як потужного адаптаційного ресурсу, універсального захисного механізму та ефективної стратегії соціальної взаємодії, що вироблені в ході еволюції людства задля його виживання і розвитку. Так, українська дослідниця А. М. Терещенко розглядає соціальний оптимізм як репертуар продуктивних копінг-стратегій соціальної взаємодії, який в оптимістів, по-перше, домінує над стратегіями захисту, а по-друге, істотно ширший, ніж у соціальних песимістів, що гарантує першим продуктивне опрацювання щоденних життєвих проблем і стресів [14]. Оптимізм як універсальний механізм соціальної адаптації, сутність якого полягає в психологіч-

ній трансформації негативного на позитивне, характеризують М. Й. Варій, Д. В. Позняк та інші дослідники, які припускають, що позитивне і негативне тло життя опосередковує сприйняття і прийняття людиною навколишнього світу, а зрештою і її соціальну активність [12].

За найбільш загального опису соціальний оптиміст – це людина, яка вірить, що світ справедливий і сповнений добра й любові, що з будь-якими проблемами можна впоратися, що всі свої особисті і професійні потенції можна реалізувати у своїй країні, що дія краща за без дію, що можна без страху дивитися в майбутнє тощо. І цим оптиміст докорінно відрізняється від песиміста, для якого світ ворожий, лихий, сповнений труднощів, проблем і небезпек, тож краще триматися від нього якнайдалі. У зв'язку з цим постає питання про кількісну і якісну діагностику соціального оптимізму населення країни, і в тому числі молоді, з метою прогнозування її соціальної поведінки та виявлення ресурсів для посилення його консолідувального потенціалу.

Виходячи з базових положень експериментальної когнітивної психології та експериментальної психосемантики (Дж. Келлі, Дж. Брунер, Р. Тагіурі, В. Ф. Петренко, О. В. Мітіна, П. Д. Фролов, М. О. Холодна, О. Г. Шмельов та ін.) [11; 17], логічно припускати, що феномен соціального оптимізму представлений у свідомості студентів у вигляді окремих, не надто пов'язаних між собою уявлень, що напівстихийно сформувалися в результаті засвоєння певних знань про навколишній світ і себе в ньому, підкріплених особистим і соціальним досвідом. Ці уявлення, які, з одного боку, мають соціальну природу і є формою зв'язку людини із соціальним світом, а з другого – відображають суб'єктивне й неодмінно оцінне ставлення людини до світу, визначають зміст і якість її соціальних комунікацій, її поведінку, усотування нею соціального досвіду, якість її життя в цілому [11; 12; 17].

Уявлення щодо тих чи тих соціально-психологічних феноменів існують у свідомості реципієнтів як певна множина (достатня для створення належного “запасу різноманітності”) більш чи менш усвідомлених відносно автономних когнітивних та когнітивно-емоційних ментальних конструктів. Разом вони утворюють семантичний простір (дискурс) опису, в рамках якого за допомогою спеціальних процедур реконструювання можуть бути відтворені так звані імпліцитні соціальні теорії (“наївні теорії”, “теорії здорового глузду”, “імпліцитні моделі світу” тощо), якими керуються їхні носії у своїх відносинах із цими феноменами.

Для емпіричного відтворення моделі соціального оптимізму як ментальної репрезентації уявлень студентів про цей феномен ми розробили спеціальний інструментарій відповідно до традицій експериментальної психосемантики. Реалізація емпіричного задуму відбувалася в три етапи:

1-й етап – відтворення семантичного простору ознак соціального оптимізму (зрештою було відібрано 53 ознаки). Для цього ми застосували проєктивний, рефлексивний та акціональний дослідницький інструментарій, а саме: індивідуальні бесіди, групові дискусії, фокус-групи, метод незакінчених речень, проєктивні малюнки, Тест руки Вагнера, методи дослідження дію (ділові і рольові ігри). На цьому етапі було задіяно 54 студенти третього і четвертого курсів напряму підготовки “Психологія” та “Соціальна педагогіка” педагогічного вишу.

2-й етап – розроблення та запровадження семантичного диференціала. Для цього на базі 53 ознак соціального оптимізму, визначених на попередньому етапі дослідження, було сформовано 53 двополюсні дескриптори, які надалі підлягали процедурі суб’єктивного оцінювання студентами за класичною в експериментальній психосемантиці 7-бальною шкалою. На даному етапі в дослідженні взяло участь 138 студентів третього та четвертого курсів.

3-й етап – математико-статистичний аналіз даних за допомогою пакету описової статистики EXSEL, факторний аналіз (STATISTIKA), інтерпретація отриманих даних, оцінка статистичної значущості виявлених відмінностей.

Як показали попередні результати аналізу відповідей студентів на відкрите запитання щодо ознак соціального оптимізму, в уявленнях студентської молоді соціальний оптимізм описується як: активність (50,1 %); життєрадісність (47,1); соціальна мобільність (47,1); почуття гумору (44,2); толерантність, повага до інших (43,6); адаптивність (42,1); позитивне сприйняття дійсності (41,3); прагнення надавати допомогу іншим (39,9); впевненість у собі, висока самооцінка (38,4); задоволення життям (37,0); задоволення соціальним становищем (36,2); надія на підтримку з боку інших людей (36,2); усвідомлення себе суспільно значущим суб’єктом (32,6); відкритість людям і світові (31,2); впевненість у можливості впливати на перебіг життя в напрямі його покращення (31,2 %).

У результаті факторного аналізу виокремлено шість однополюсних факторів, що вичерпують 72 % сумарної дисперсії ознак і репрезентують шість смислових параметрів, на яких ґрунтуються уявлення наших респондентів про феномен соціального оптимізму. Ці смислові параметри становлять основу для відтворення моделі соціального оптимізму, що існує у свідомості студентів, які взяли участь у дослідженні, і, як можна припускати, інших – репрезентативних даних – вибіркових сукупностей. Усі фактори є статистично значущими (за критерієм Кайзера–Мейєра–Олкіна).

Перший, найбільш навантажений, фактор (внесок у сумарну дисперсію – 31 %) ми інтерпретували як фактор особистісної сили. Цей фактор містить дескриптори, які репрезентують так звані “ядерні” характеристики

ки, що утворюють ядро особистості і становлять її особистісну силу. Дескриптори: упевненість у собі (0,793), відповідальність (0,706), прагнення справедливості (0,678), толерантність (0,651), здатність захищатися (0,649), сила і впевненість (0,631), критичне мислення (0,622), повага до себе та інших (0,512), адекватна оцінка власних можливостей (0,505), самостійність (0,504), естетичність (0,494), принциповість (0,434), високий інтелект (0,422), самовіддача (0,379). У науковій школі експериментальної психосемантики цей фактор відомий як “фактор сили” (Ч. Осгуд). Він кореспондується також із поняттям “трансценденція”, яким Ф. Зімбардо позначає силу і надзвичайні можливості особистості, у тому числі її здатність сягати найвищого рівня відносин із зовнішнім світом і вдаватися до дій та вчинків, які виходять за межі буденного сприймання і розуміння.

Другий фактор (внесок у сумарну дисперсію – 15 %) був інтерпретований як фактор соціальної мобільності (репрезентантом цього фактору в школі експериментальної психосемантики є “фактор активності”). Цей фактор утворений дескрипторами, які характеризують мобільність, активну просоціальність і активну життєву позицію носіїв соціального оптимізму: активність (0,743), прагнення самовдосконалення (0,708), енергійність (0,662), рефлексивність (0,576), надання допомоги іншим (0,530), пізнавальну активність (0,524), орієнтацію на успіх (0,496), цілепокладання (0,467), мобільність (0,426), соціальну мотивацію (0,424), комунікабельність (0,415). Тож активність – як спосіб особистого і соціального буття, вид діяльності, форма відносин зі світом – є одним із ключових параметрів у відтвореній моделі соціального оптимізму.

Третій фактор (внесок у сумарну дисперсію – 9 %) було інтерпретовано як фактор позитивного мислення. Дескриптори, які утворюють цей фактор, репрезентують уявлення респондентів про соціальний оптимізм як про настановленість його носіїв на пошук позитивних фактів і позитивних переживань у цьому житті, завдяки яким життя сприймається соціальним оптимістом як більш радісне; як їхню здатність сприймати світ як добрий, дружній, безпечний. Перелік дескрипторів: пошук позитивного (0,839), почуття гумору (0,715), позитивне мислення (0,711), життєстверджувальна філософія (0,677), життєрадісність (0,621), задоволення життям (0,614), широкий світогляд (0,515), креативність (0,357). Завдяки цьому соціальний оптиміст сприймає проблеми й труднощі як “корисний досвід” і, попри все, задоволений життям. Відсутність страху майбутнього – як ознака оптимізму – згадується й у працях Ш. Х. Боташевої [1].

Четвертий фактор (внесок у сумарну дисперсію – 7 %) ми інтерпретували як фактор високої самооцінки. Цей фактор утворений дескрипторами, які репрезентують переважно позитивне оцінне ставлення особистості до себе як суб’єкта світу, в якому вона існує й самореалізується, засноване на самоповазі й повазі до інших. Дескриптори: демонстратив-

ність (0,812), внутрішня свобода (0,722), висока самооцінка (0,675), лідерські якості (0,525), впевненість у майбутньому (0,505), професійна реалізованість (0,417), гармонія із собою (0,416). За канонами експериментальної психосемантики, це один з трьох базових (поряд із силою й активністю) факторів, відомий як “фактор оцінки” (Ч. Осгуд), а в працях Ш. Х. Боташевої цей фактор кореспондується з упевненістю у власній спроможності покращувати світ [там само].

П'ятий фактор (внесок у сумарну дисперсію – 6 %) ми інтерпретували як фактор відкритості і довіри до світу. Цей фактор репрезентує уявлення респондентів про те, що відкритість до зовнішнього світу, нового соціального досвіду, референтного соціального оточення, емпатія до його представників тощо, які, на їхню думку, притаманні носіям соціального оптимізму, є значно перспективнішими і продуктивнішими, ніж закритість і недовіра. Дескриптори: відкритість (0,745), емпатія (0,750), віра в підтримку світу (0,542), цікавість до світу / людей (0,508), товариськість (0,435), відвертість (0,434).

Шостий фактор (внесок у сумарну дисперсію – 4 %) був інтерпретований нами як фактор стресостійкості й адаптивності. Цей фактор поєднує в собі дескриптори, які репрезентують адаптаційні можливості людини і, зрештою, її життєву силу й життєві ресурси, здатність до самозбереження й виживання. Дескриптори: стресостійкість (0,739), низька тривожність (0,704), емоційна стабільність (0,593), адаптивність (0,580), сильна нервова система (0,456). Цей фактор доповнює перший, базовий, фактор – “особистісної сили”. Витривалість і стресостійкість роблять соціального оптиміста сильною і незалежною людиною, яка має всі необхідні ресурси для самозбереження, розвитку і впливу на оточення на засадах співпраці й отримання взаємовигідних зисків.

Отже, модель соціального оптимізму студентів (майбутніх психологів і соціальних педагогів) ґрунтується на шести смислових осях. Чотири з них (особистісна сила; позитивне мислення; висока самооцінка; стресостійкість й адаптивність) відображають внутрішні чинники соціального оптимізму. Ще дві (відкритість і довіра до світу та соціальна мобільність) реперзентують так звані зовнішні, або соціально-психологічні, його чинники. Ця модель може слугувати для: 1) прогнозування соціальної поведінки студентів; 2) розроблення системи соціально-психологічних впливів, спрямованих на формування в студентів реального соціального оптимізму замість його квазі- та хибних замінників.

Висновки

1. Соціальний оптимізм рефлексується науковцями як універсальний ментальний конструкт свідомості, який репрезентує загальну – оптимістичну чи песимістичну – стратегію соціального включення і, відповідно, якість соціальної взаємодії та якість соціального життя її суб'єктів.

Базовими показниками соціального оптимізму є позитивне ставлення до теперішнього і майбутнього (своїї країни і свого власного), позитивна оцінка перспектив розвитку своєї країни і можливостей самореалізації в ній; усвідомлення себе значущим суб'єктом позитивних соціальних змін.

2. Феномен соціального оптимізму мало рефлексується студентами. Він існує у свідомості студентів як певна множина стихійно сформованих уявлень, що є результатом засвоєних упродовж життя фрагментарних знань, закріплених особистим і соціальним досвідом. Ці, зазвичай не актуалізовані, уявлення утворюють маловпорядкований семантичний простір опису соціального оптимізму, який може бути активований і впорядкований за допомогою спеціальних процедур актуалізації, математичного аналізу та змістової інтерпретації. Результатом реалізації цих процедур є імпліцитна модель соціального оптимізму (власне, його ментальна репрезентація).

3. Імпліцитна модель соціального оптимізму у свідомості студентів – як їхні світоглядно-ціннісні уявлення про світ – ґрунтується на шести змістових параметрах, якими є особистісна сила, соціальна мобільність, позитивне мислення, висока самооцінка, відкритість і довіра до світу, стресостійкість та адаптивність. Такі емпіричні моделі можуть слугувати для: 1) діагностики соціального оптимізму й прогнозування соціальної поведінки різних груп студентської молоді; 2) розроблення системи соціально-психологічних впливів, зокрема соціально-психологічних тренінгів з формування в студентів реального соціального оптимізму замість його квазі- та хибних замінників.

Л і т е р а т у р а

1. *Боташева Ш. Х.* Социальный оптимизм как условие реализации профессионального призвания / Ш. Х. Боташева // Вестник Северо-Кавказского гуманитарного института. – 2014. – № 2 (10). – С. 231–236.
2. *Головаха Е. И.* Интегральный индекс социального самочувствия / Е. И. Головаха, Н. В. Панина, А. П. Горбачик // Социс. Социологические исследования. – 1998. – № 10. – С. 45–72.
3. *Духина Т. М.* Социальный оптимизм и социальный пессимизм в оценках социального самочувствия сельских жителей / Т. М. Духина // Вестник АПК Ставрополя. – 2014. – № 2. – С. 222–226.
4. *Звоновский В.* Поведение и ценностные ориентации различных социальных групп населения Санкт-Петербурга и Самары / В. Звоновский, М. Мацкевич // Ценностные ориентации и социальное поведение в изменяющихся условиях. Региональные аспекты. – Самара : Самар. фонд соц. исслед., 1995. – С. 44–64.
5. *Копатько Є.* В українців відсутній соціальний оптимізм [Електронний ресурс] / Євген Копатько. – Режим доступу: http://24tv.ua/kopatko_v_ukrayintiv_vidсутniy_sotsialniy_optimizm_n76971

6. *Копатько Е. Э.* Социальное самочувствие граждан Украины. Оценка ситуации в стране [Электронный ресурс] / Е. Э. Копатько // Research & Branding Group. – 2015. – Режим доступа: <http://rb.com.ua/rus/projects/omnibus/9001>
7. Культурні практики і культурна політика. Актуальні питання соціокультурної модернізації в Україні : аналіт. доп. / [Андрій Єрмолаєв та ін.; ред.-упоряд. Олександр Левцун] ; Центр соц. дослідж. “Софія”. – К. : [б. в.], 2012. – 163 с.
8. *Мацкевич М.* Изменение политических ориентаций различных социальных групп (по материалам исследований в Москве, Петербурге, Самаре и Кемерово) / М. Мацкевич, Л. Кесельман // Образ мыслей и образ жизни. – М. : Ин-т социологии РАН, 1996. – С. 104–146.
9. *Меримерина М.* Опыт типологического анализа при изучении феномена оптимизма / пессимизма / М. Меримерина // Социология: методология, методы, математическое моделирование. – 2009. – № 29. – С. 65–85.
10. *Муздыбаев К. К.* Оптимизм и пессимизм личности / К. К. Муздыбаев // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Т. 1. – № 2. – С. 100–111.
11. *Петренко В. Ф.* Психосемантический анализ динамики общественного сознания / В. Ф. Петренко, О. В. Митина. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1997. – 214 с.
12. *Петрунько О. В.* Соціальний оптимізм як психологічний механізм ціннісної взаємодії з референтним оточенням / О. В. Петрунько, О. Р. Рафіков // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць / Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – К. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. – Вип. 12. – Т. VI: Психологія обдарованості. – С. 169–178.
13. *Селигман М.* Как научиться оптимизму / Мартин Селигман. – М. : Вече, 1997. – 456 с.
14. *Терещенко А. М.* Дослідження зв'язку між диспозиційним оптимізмом і копінг-стратегіями поведінки у студентів / А. М. Терещенко // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць / КіПНУ імені Івана Огієнка, Ін-т психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – 2014. – Вип. 25. – С. 494–506.
15. *Циринг Д. А.* Вопросы диагностики оптимизма и пессимизма в контексте теории диспозиционного оптимизма / Д. А. Циринг, К. Ю. Эвнина // Психологические исследования. – 2013. – Т. 6, № 31. – С. 6.
16. *Юнацкевич Р. И.* Теория образования взрослых: становление, проблемы, задачи / Р. И. Юнацкевич. – СПб. : ИОВ ПАНИ, 2009. – 90 с.
17. *Petrunko O. V.* Where red dictators coexist with promising democrats: the conceptualisation of politicians in post-communist Ukraine / O. V. Petrunko, P. D. Frolov, D. V. Poznyak // The psychology of politicians / Ed. by Ashley Weinberg. – Cambridge : Cambridge University Press, 2011. – P. 203–233.

References

1. Botasheva, Sh. H. (2014). Sotsialnyy optimizm kak usloviye realizatscii professionalnogo prizvaniya [Social optimism as a condition for the implementation of a professional vocation]. *Vestnik Severo-Kavkazskogo gumanitarnogo instituta* [Bulletin North Caucasus Institute of Humanities], 2 (10), 231–236 (rus).

2. Holovakha, Ye. I., Panina, N. V., and Gorbachik, A. P. (1998). Integralny indeks sotsialnogo samochuvstviya [The integral index of social well-being]. *Sotsis. Sotsiologicheskkiye issledovaaniya* [Sociological Studies], 10, 45–72 (rus).
3. Dukhina, T. M. (2014). Sotsialnyy optimizm i sotsialnyy pessimizm v otsenkakh sotsialnogo samochuvstviya selskikh zhiteley [Social optimism and social pessimism in the assessment of social well-being of rural people]. *Vestnik APK Stavropolya*. [APK Stavropol Herald], 2, 222–226 (rus).
4. Zvonovskiy, V., Mackevich, M. (1995). Povedeniye i tsennostnyye orientatsii razlichnykh sotsialnykh grupp naseleniya Sankt-Peterburga i Samary [The behavior and values of different social groups of the population of St. Petersburg and Samara]. *Tsennostnyye orientatsii i sotsialnoye povedeniye v izmenyayushhikhsya usloviyakh. Regionalnyye aspekty* [Value orientation and social behavior varying conditions. Regional aspects] (p. 44–64). Samara: Samara Foynadation for Social Research (rus).
5. Kopatko, Ye. V ukrainsiv vidsutnii sotsialnyi optymizm [Ukrainians no has social optimism], [http://24tv.ua/kopatko v ukrayintsiv vidsutniy sotsialniy optimizm_n76971](http://24tv.ua/kopatko_v_ukrayintsiv_vidsutniy_sotsialniy_optimizm_n76971) (ukr).
6. Kopatko, E. (2015). Sotsialnoye samochuvstviye grazhdan Ukrainy. Otsenka situatsii v strane [Social well-being of citizens of Ukraine. Assessment of the situation in the country], *Research & Branding Group*, <http://rb.com.ua/rus/projects/omnibus/9001> (rus).
7. Yermolaiev, A., Levtsun, O. (2012). *Kulturni praktyky i kulturna polityka. (Aktualni pytannia sotsiokulturnoi modernizatsii v Ukraini)* [Cultural practices and cultural policies. (Current issues of social and cultural modernization in Ukraine)]. Kyiv (ukr).
8. Mackevich, M., Keselman, L. (1996). Izmeneniye politicheskikh orientatsiy razlichnykh sotsialnykh grupp (po materialam issledovaniy v Moskve, Peterburge, Samare i Kemerovo) [Changing the political orientations of different social groups x (based on studies in Moscow, St. Petersburg, Samara, Kemerovo)]. *Obraz mysley i obraz zhizni* [Way ofthinking and Way of life] (pp. 104–146). Moscow: Institute of Sociology RAS (rus).
9. Merimerina, M. (2009). Opyt tipologicheskogo analiza pri izuchenii fenomena optimizma / pessimizma [Experience of typological analysis in the study of the phenomenon of optimism / pessimism]. *Sotsiologiya: metodologiya, metody, matematicheskoye modelirovaniye*. [Sociology: methodology, methods, mathematical modeling], 29, 65–85 (rus).
10. Muzdybaev, K. K. (1998). Optimizm i pessimizm lichnosti [Optimism and pessimism of personality]. *Zhurnal sotsiologii i sotsialnoy antropologii* [Journal of Sociology and Social Anthropology], Vol. 1, no. 2, 100–111 (rus).
11. Petrenko, V. F., Mitina, O. V. (1997). *Psikhosemanticheskyy analiz dinamiki obshchestvennogo soznaniya* [Psychosemantic analysis of dynamics of social consciousness]. Moscow: Publ. Moscow University (rus).
12. Petrunko, O. V., Rafikov, O. R. (2016). Sotsialnyi optimizm yak psikhologichnyi mekhanizm tsinnisnoi vzaiemodii z referentnym ototchenniam [Social optimism as the psychological mechanism of interaction between a reference value environment]. *Aktualni problemy psikhologii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psikhologii imeni H. S. Kostiuks NAPN Ukrayiny. Tom VI: Psikhologhiia*

- obdarovanosti. Vypusk 12* [Actual Problems of psychology: Collection of scientific works of the Institute of Psychology named by H. S. Kostyuk. Vol. VI. Psychology of giftedness. Is. 12]. Kyiv–Zhytomyr, pp. 169–178 (ukr).
13. Seligman, M. (1997). *Kak nauchitsya optimizmu* [How to learn optimism]. Moscow: Veche Publ. (rus).
 14. Tereshchenko, A. M. (2014). Doslidzhennia zviazku mizh dyspozytsiinym optymizmom i kopynh-stratehiiamy povedinky u studentiv [Studies link between dispositional optimism and coping stretchyamy behavior in students]. *Problemy suchasnoi psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats KPNU imeni Ivana Ohiiienka, Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostyuka NAPN Ukrainy* [Problems of Modern Psychology: Collection of scientific works of the Komianets-Podilskyi University named by Ivan Ohiienko, Institute of Psychology named by H. S. Kostyuk NAPS of Ukraine], 25, 494–506 (ukr).
 15. Tsiring, D. A., Evnina, K. Yu. (2013). Voprosy diagnostiki optimizma i pessimizma v kontekste teorii dispozitsionnogo optimizma [Questions diagnosis of optimism and pessimism in the context of the theory of dispositional optimism]. *Psikhologicheskiye issledovaniya* [Psychological Research], Vol. 6, no. 31, p. 6 (rus).
 16. Yunatskevich, R. I. (2009). *Teoriya obrazovaniya vzroslykh: stanovleniye, problemy, zadachi* [The theory of adult education: formation, problems and challenges]. St. Petersburg (rus).
 17. Petrunko, O. V., Frolov, P. D., Poznyak, D. V. (2001). Where red dictators coexist with promising democrats: the conceptualisation of politicians in post-communist Ukraine. *The psychology of politicians* (pp. 203–233). Cambridge: Cambridge University Press.

Петрунько О. В., Рафиков А. Р. ИмPLICITная модель социального оптимизма в сознании студентов: опыт эмпирической реконструкции

Проанализированы представления о социальном оптимизме: те, которые описываются в научной литературе (где эти представления являются результатом научной рефлексии), и те, которые существуют в сознании студенческой молодежи (где они являются следствием стихийного формирования на основе социального опыта и представлены как малоупорядоченные, субъективные семантические пространства описания социального оптимизма). Предложено феномен социального оптимизма рассматривать как имплицитный ментальный конструкт индивидуального и массового сознания (имплицитную его модель), который упорядочивает представления людей, в данном случае – студентов, о социальном мире и определяет отношение к миру и себе в нем. Описана реконструированная эмпирическим способом имплицитная модель социального оптимизма, существующая в сознании студентов. Определены шесть содержательных осей этой модели: личностная сила, социальная мобильность, позитивное мышление, высокая самооценка, открытость и доверие к миру, стрессоустойчивость и адаптивность. Сделано предположение, что такая модель может использоваться для прогнозирования социального поведения студентов и разработки системы социально-психологических воздействий, направленных на формирование у них реального социального оптимизма вместо его квази- и ложных заменителей.

Ключевые слова: социальный оптимизм, семантическое пространство описания социального оптимизма, методы эмпирической реконструкции, имплицитная модель социального оптимизма.

Petrunko O. V., Rafikov A. R. Model of social optimism in student consciousness: empirical experience of reconstruction

The article focuses on the analysis of the concept of social optimism developed in the process of scientific reflection and presented in the scientific literature, as well as students' interpretation of the concept, which is spontaneously formed as a result of their social experience, and described like poorly ordered subjective semantic space of representation of social optimism. It is proposed to consider the phenomenon of social optimism to be an implicit mental construct of individual and mass consciousness (its implicit model) which structures people's (in this case students') representations of social world and defines their attitude to the world and themselves in it. An empirically reconstructed implicit model of social optimism as represented in student consciousness has been described. The empirical model comprises six semantic axes, which are personal power, social mobility, positive thinking, high self-esteem, openness and trust in the world, social stress resistance and adaptability. An assumption has been made that the model can help to predict student social behavior and to develop a system of socio-psychological influence on formation of student real social optimism instead of its quasi and pseudo forms.

Key words: social optimism, semantic space of social optimism representation, empirical reconstruction methods, implicit model of social optimism.